

EPISTOLA O KRITIKU OB NJEGOVI SEDEMDESETLETNICI

Že nekajkrat sem Vam hotel pisati — nazadnje ob uprizoritvi Cankarjevega »Pohujšanja« — toda ne zato, da bi z besedami ali idejami enega pisma razrešil ta ali oni problem umetnosti in umetniškega ustvarjanja. Pisati sem Vam želel zaradi preprostega razloga, da bi zastavil nekaj vprašanj, ki danes vznemirjajo vsakogar v svetu umetnosti duha in kulture. Kajpak je jasno, da pričujoče pismo ne more ne zaradi svojega obsega in ne zaradi piščevih sposobnosti do kraja izčrpati tudi najmanjšega problema neizmerno zapletenega umetniškega ustvarjanja in estetske sodbe o tem ustvarjanju. Sicer pa: »Ni mi treba pisati fraz. Pišem zato, da bi osvetlil nekatere okoliščine. Treba se je požvižgati na književnost. Treba je pisati tako, kakor teče iz peresa; ne da bi iskal besede,« pravi Sartrov Antoine Roquentin. Seveda je treba Sartrovo besedo književnost razlagati s pomenom manire, manirizma, belletroskega formalizma.

Gre tedaj za resnično književnost in za resnično kritiko. Vse sodbe, ki so bile ali bodo napisane o literaturi in literarnih delih so in bodo izpostavljene sodbi in vrednotenju. Tako kot kritika preiskuje literarno delo, njegovo duhovno vsebino in pa obliko in se pri tem ravna po istih načelih ustvarjanja, kakor se je ravnal pisatelj, pesnik ali dramatik, tako bo tudi kritika kritike razmišljala o sodnikovih in razsojevalčevih izhodiščih, o njegovih načelih in estetskem okusu. To je seveda naravni zakon umetnosti in umetniškega ustvarjanja, predosem pa zakon literarne kritike. V njem moramo videti izraz dopolnjevanja med umetniškovo prisposodbo in njenim odmevom v bralčevi zavesti in čustvu. Samo tako lahko opredelimo delo kritike, ki sodi in mora soditi umetnost kot ustvarjalno prisposodbo žioljenjskega dogajanja. Prepričan sem, da Vaša literarna kritika in esejistika izvira z vsem svojim estetskim in emocionalnim občutjem prav iz spoznanja, da je umetnost prisposoba žioljenjskega dogajanja, izražena skozi medij umetnika ustvarjalca. Moralni medij umetnika in ustvarjalca je tedaj v Vaši kritiki potrjen ali pa razveljavljen z razsojevalčevim moralnim in estetskim medijem in krite-

rijem. Pred desetimi leti ste povedali uredniku ljubljanskega Radia: »Mislim, da bi naju zavedlo predaleč, če bi hotel zdajle razlagati kritična načela, ki so vodila moje delo. Sito, skozi katero kritik presipa literarno snov, je zelo komplicirano in se od dela do dela spreminja in prilagaja. Ena osnova pa je nesporemljiva. Zavedam se, da je resnična umetnost izraz popolnoma izrednih in najvišjih človeških lastnosti in s tem dokument o čisto posebnem daru, s katerim zna umetnik živo življenje zajeti v čutno nazorne podobe. Kar ni proizvod tega daru, ni in ne more biti umetnost, pa naj bo izdelano s še tako poštenim in resnim trudom in naj bo vrhu tega še tako dobronamerno, pravovernno, pametno, plemenito ali kakršnokoli že. To je nesporemljivo osnovno načelo vsake resnične literarne kritike. Potov, po katerih se kritik dotiplje do tega bistvenega vprašanja pri različnih delih, pa je brez števila in kritik jih lahko preizkuša v skladu s svojo kritično fantazijo in v skladu z deli, ki jih obravnava.« (NR 1955 — str. 496.) Ta Vaša izjava je tako rekoč identična z zahtevo, »da bodi umetniška dejavnost posel velikih osebnosti, ljudi zlahotnega okusa, notranjega in resničnega zdravja, ne pa ljudi s puhlo vednostjo o aktualnih geslih in s približno sposobnostjo bolj ali manj zadostnega kombiniranja in variiranja neke tematike, ki je osvojena popolnoma vsakdanje.« (Literarne kritike 1951 — str. 14.)

Od takih estetsko moralnih načel do vere v svetovno literaturo, pravzaprav v vrhove te literature je seveda razdalja tako rekoč nična. Povedano z drugimi besedami: omenjena načela oblikujejo, konstituirajo pojem in vsebino svetovne literature. Prepričan sem, da ste v slovenski literarni kritiki vzpostavili enotnost dveh meril: izpovednega — kot izraza najvišjih človekovih lastnosti in oblikovno ustvarjalnega — kot izraza najpečje sposobnosti umetniških talentov svetovne literature. Slovenska književnost je z Linhartom, Prešernom, Levstikom, Jenkom, Cankarjem, Župančičem, Kosovelom, Grumom stopila v svet svetovne literature, s Kidričem in Prijateljem pa tudi v visoki in pravi svet literarnih ved. Vaša leposlovna kritika pa je spremenila tradicionalno literarno ocenjevanje v umetniško dejanje in ga s tem vključila v tok splošnega svetovnega literarnega dogajanja. S tem so bile seveda poudarjene kvalitete kritičnega poklica, njegovih dolžnosti in pa njegovega položaja in ugleda v nacionalnem in družbenem prostoru. Seveda, razlike v ocenah in prednotenju lahko kljub temu ostanejo, prizadevati pa si moramo, da posredujemo kritičnim načelom naravno tvorih gibal. Temu je vzor Goethe, drugemu Camus. Ta črpa pobude za literarno ustvarjalnost iz vsega, kar je že bilo ustvarjenega, drugi veruje le v tisto, kar nastaja, kar se oblikuje in razvija pred njegovimi očmi in vstopa v zavest sodobnega človeka z enakopravno močjo, kot je nekdaj

ostopila Goethejeva beseda in metafora. In spet Antoine Roquentin: »Kadar hočeš kako stvar razumeti, se postaviš popolnoma sam prednjo, brez pomoči; vsa preteklost ne bi mogla nič pomagati. In potem ta stvar izgine, in kar si razumel, izgine z njo.«

In tako je treba iskati vrednost in naravo Vašega dela v našem času, v naši dobi, v posebnih okoliščinah naše nacionalne, duhovne in družbene eksistence. Ko pišem v 'našem času', seveda mislim na pol stoletja slovenske literarne in kulturno-politične zgodovine, to je na obdobje, ki mu še nismo izmerili ne časovnih ne duhovnih in ne političnih koordinat. Paradoks: vse življenje ste se bojevali proti koarnim vplivom praktične politike in ideologije na umetnost in na duhovno življenje. In zdaj je postalo Vaše delo eden izmed visokih izrazov naše politične in kulturne zgodovine, njenih premikov, njenih tragičnih dilem. Ali smemo razrešiti ta paradoks z mislijo, da ste želeli tudi naši politiki posredovati svetovno širino, dober okus, npravnost in duhovitost?

Še o eni potezi v Vašem delu velja razmišljati. In sicer o konstantnem odporu do provincialne omejenosti. Zakaj živimo v deželi s tako nenavadnimi navadami, da se po pravilu skoraj vsaka svetovna misel, struja ali ideja spremeni med našimi holmi in logi v iblajtarstvo, Kristusa in Marxa, Shakespeara in Sartra, Petrarco in Baudelaira, vse smo poizkušali prilagoditi in prikrojiti meri provincialnih dvobojev za ugled in veljavo. Vaš odpor proti naši podeželski zaostalosti seveda izvira iz strogega pojmovanja umetnosti in njenega pomena v človekovem življenju, posredujoč slovenskemu kulturnemu dogajanju nove razsežnosti in nove mere. Z Vašimi načeli je mogoče (kdaj pa kdaj je celo potrebno) polemizirati, ni pa dovoljeno v tej polemiki pozabiti na izhodišča Vašega odpora proti provincializmu. Zakaj, pozabiti na ta načela, bi pomenilo izriniti iz naše zgodovine, predvsem pa iz sedanjosti, evropsko kulturno izkustvo, brez katerega je in bo sleherno naše umetniško, kulturno ali pa politično dejanje obsojeno na ničevost.

V ospredju naše nacionalne in osebne pozornosti je danes odnos med kulturo in družbo. Pravzaprav — odločiti se bomo morali ali za kulturno družbo kot najvišjo mogočo obliko človekove eksistence ali pa za tehnokratsko in birokratsko socialno organizacijo. Če danes upamo in verujemo v kulturno družbo, bo Vaš delež pri njenem materialnem in duhovnem konstituiranju neizpodbiten in dragocen. Kulturo in umetnost oblikujejo generacije in širše skupine ustvarjalcev, brez le-teh ne bi mogli tudi najvišji duhovi ničesar ustvariti. Zato je tudi kulturno-politično prizadevanje izraz splošnega duhovnega stanja, v katerem si prizadevajo dobiti vodilni vpliv ali znanost ali politika ali umetnost. Verjeti pa moramo Vam, da umetnosti pripada najodgovornejša vloga tako v

oblikovanju narodne samozavesti kakor tudi v oblikovanju moralne čistosti in duhovne svobode posameznika. Marsikdo med Vašimi sodobniki lahko pove, da te ali one Vaše sodbe o literaturi in o literatih ne more sprejeti ali v celoti ali pa brez pridržkov. Menda pa ni nikogar, ki ne bi mogel priznati Vašemu literarnemu kritičnemu ustvarjanju, da je neločljivi del slovenske literature in kulturno-idejne miselnosti v našem stoletju. To pa je neizbrisen rezultat Vašega ustvarjanja in pisanja. Kajti duhovna ustvarjalnost je najvišja vrednota v življenju človeka.

Bojan Štih

KONJI NA EKРАНУ

(Povest o lutkah in ljudeh)

Ferdo Godina

Martin Češnovar mi je danes zjutraj telefoniral, ko sem še spal. Klical me je precej vznemirjen. Češnovar je vzgojitelj v zbirnem centru za pobeglo in moralno načeto mladino. Odkar se poznavam, mi je pripovedoval že o neštutih primerih svojih fantov in deklet z željo, da bi jih jaz posnel na filmski trak. Ponujal mi je te primere različno. Včasih mi je telefoniral, drugič mi jih je opisal celo na desetih tipkanih straneh. Če sva se srečala, me je povabil v kavarno in mi je pripovedoval podrobno o svojih fantih ali dekletih, ki so jih pripeljali miličniki v center.

Nekoliko sem se Češnovarja naveličal, čeprav bi moral za tem njegovim materialom kot filmski režiser hlastati. Vendar sem se že teh družbeno občutljivih tem naveličal. Režiral sem v zadnjih letih, še preden sem Češnovarja in njegov center sploh poznal, kratke filme o stanovanjskih problemih, nato kratek film o človeku, ki živi sredi mestnega trušča, radijskih govorov, muzike in prireditev popolnoma osamljen in se zaradi te osamljenosti nazadnje obesil. Še en moj kratek film govori o skupini nekakih naveličancev, ne huliganov. Za huligane smo premajhen narod.

Noben izmed teh filmov ni bil nagrajen in nobenega niso poslali v tujino na mednarodne festivale, da ne bi trpel ugled države. Menim, da je tako ravnanje zelo zmotno. Resnica ni namreč še nikomur škodovala, laž ima pa kratke noge. Ta modrost ne velja samo za ljudi, ampak tudi za države. Če sem najstrožje avtokritičen, bi moral vsaj osamljenec